

Eski Uygurca Altı Dışli Fil Hikâyesi. Doç. Dr. Murat Elmalı. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara, 2019. 180 s. ISBN 978-975-17-4211-7.

Eski Uygurca sahasına dair *Daşakarmapathāvadānamālā*¹ (= DKPAM) ve *Eski Uygurca Gramer Terimleri*² gibi önemli eserlere imza atmış olan İstanbul Üniversitesi Dilbilimi Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Murat Elmalı'nın 2014 yılında ilk baskısı³ yayımlanmış *Eski Uygurca Altı Dışli Fil Hikâyesi* adlı eserinin ikinci baskısı, Türk Dil Kurumu Yayınlarının Eski Uygurca Kütüphanesi serisinin 9. kitabı olarak Aralık 2019 itibariyle basıldı. Altı Dışli Fil Hikâyesi, *DKPAM*⁴'nin *evîñ yutuzıña yazınmak* veya *amranmak*

---

¹ ELMALI, M. *Daşakarmapathāvadānamālā Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbası*. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara, 2016. 612 s. ISBN 978-975-16-3217-3.

² Eser ilk olarak Kesit Yayınları daha sonra ise Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

ELMALI, M. (2015). *Eski Uygurca Gramer Terimleri vibakti-samaz*. Kesit Yayınları. İstanbul. 335 s. ISBN 978-605-9100-42-7.

ELMALI, M.(2018). *Eski Uygurca Gramer Terimleri vibakti-samaz*. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara. 288 s. ISBN 978-9751634139

³ İlk baskı yayımlandığında Arzu Deveci tarafından bir yazıyla tanıtılmıştır. A. Deveci. "TANITMALAR: Murat ELMALI: Eski Uygurca Altı Dışli Fil Hikâyesi" *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 2015.2 (Nisan) s. 129-138.

⁴ *DKPAM*, önce *Kavi Drré Sañadas* tarafından Ugu Küşen (Toharca B) dilinden Toharcaya (Toharca A) çevrildiği bilinen daha sonra da *Şilazin Praşniké* tarafından en geç 11. yüzyılın sonu 12. yüzyılın başında Toharca A dilinden Eski Uygur Türkçesine çevrildiği tahmin edilen ve Budizm'in *Vaybajiké* (Skr. *vaibhāsika*) mezhebine ait bir din dersi kitabıdır. *DKPAM*, 'On (kötü) davranış yollarının zincirleme hikâyesi' anlamına gelir ve kitabın her bir bölümünde bir günah konu olarak işlenir. Bir öğretmen ve öğrencisinin diyalogu şeklinde aktarılmış olan hikâyelerden oluşan bu kitabın yazılış maksadı, Buddha'nın değişik doğumlarını ve Buddha mertebesine yükselirken on korkunç günahahtan kendini nasıl koruduğunu kıssalar yoluyla öğretmektir.

nizvani (Skr. *kāmamithyācāra*) “Başkasının karısı ile temas etmek; zina etmek” bölümünde yer alan bir hikâyedir. Budizm inancının aktarılmasında, Uygurlarca da kabul edilmesinde önemli rol oynayan, içerik ve ifadeleri bakımından masal özelliği gösteren *jatāka* ve *avadāna* olarak adlandırılan hikayelerden biridir.

Bu hikâyelerde kahramanların hayvanlardan seçildiği sıkça görülür. Elmalı da eserine hikâyenin kahramanlarını tanıtarak ve onların Budizm açısından hangi sembolleri ifade ettiklerini ayrıntılı bir şekilde ele alarak başlamıştır. Hikâyede olay, bir Bodhisattva olan Altı Dişli Fil ile ondan intikam almak isteyen eşi Bhadrā arasında geçmektedir. İki eşi olan ve o esnada altı dişli bir fil suretinde bulunan Bodhisattva Şaddanta’nın eşlerinden birine daha fazla ilgi göstermesi diğer eşinin kıskançlık ve intikam duygularına kapılmasına neden olur. Duyguları incinen eş, yeni hayatında nüfuzlu bir kraliçe olmayı ve dişlerini söktürmek suretiyle kocasından intikam almayı diler. Bu dileği ile ölüp yeni hayatına bir prenses olarak başlayan Bhadrā, evlenme çağına geldiğinde bir kralı eş olarak seçer ve onu etkisi altına almayı başardığı vakit intikamını gerçekleştirmek üzere ülkesindeki tüm avcılarını çağırır. Altı Dişli Fil’in dişlerini söktürmek için onun yaşadığı yere bir avcı yollatır. Bhadrā’nın akıbeti varyantlara göre değişiklik gösterse de avcının pişmanlığı ve Bodhisattva filin avcıya öfke ve kin duymaması hatta ona dişlerini söküp kraliçeye götürebilmesi için yardım etmesi, bu yolla da Buddhalık mertebesine erişmesi, asıl verilmek istenen ve değişmeyen mesajdır.

Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin, Tıpkıbasım olmak üzere altı ana başlıkta hazırlanmış olan çalışmanın *Giriş* (s. 11-52) bölümünde hikâyenin kahramanları tanıtılırken fil ve Altı Dişli Fil figürleri, *Fil Tasvirinin Önemi ve Yayılma Alanı, Türk Mitolojisinde Fil, Eski Uygurca Metinlerde Fil, Budizm’de Fil, Altı Dişli Fil Tasviri* alt başlıklarında anlatılmıştır. Böylece hikayeyi ilk kez okuyacak kişiler için de başlangıçta akıllarda oluşabilecek sorular yanıtlanmıştır.

Hikâyenin ve kahramanlarının genel bakışla değerlendirilmesinin ardından Elmalı, hikâyenin Eski Uygurca şekline odak-

lanmıştır. Bu kısım *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikayesi*, *Eski Uygurca Hikâyenin Kaynağı*, *Eski Uygurca Çevirinin Tarihi ve Çevircinin Kimliği*, *Eski Uygurca Hikâyeye Ait Belgeler*, *Belgeler Arası Paralellikler*, *Eski Uygurca Hikâyenin Kurgusu*, *Eski Uygurca Hikâyenin İçeriği*, *Eski Uygurca Hikâyenin Dil ve Yazım Özellikleri*, *Eski Uygurca Hikâyenin Kelime Hazinesi* ve *Eski Uygurca Hikâye Üzerine Yapılmış Çalışmalar* alt başlıklarında ele alınmıştır.

Eski Uygurca Hikâyeye Ait Belgeler (s. 19-21) alt başlığında, büyük çoğunluğunun Berlin’de Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisindeki Turfan koleksiyonunda ve Mainz koleksiyonunda bir tanesinin ise Rusya Bilimler Akademisi, St. Petersburg Şubesi Şarkiyat Enstitüsü el yazmaları koleksiyonunda bulunduğu belirtilen belgelerin daha önce Wilkens ve Ehlers tarafından hazırlanmış olan DKPAM belgeleri kataloglarındaki yerleri birer tablo halinde ayrı ayrı verilmiştir. *Belgeler Arası Paralellikler* (s. 20) alt başlığında ise paralel belgeler yine bir tabloda iki sütun halinde karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

DKPAM hikâyelerinde ortak olan ve Buddha’nın farklı doğumları ile var oluşuna giden yolda kendini on korkunç günahtan nasıl koruduğunun hoca öğrenci diyalogu şeklinde kurgulanarak aktarılması usulü bu hikâyede de sabittir. Hikâyenin sonu, hocanın öğrencilere zina günahının sonuçları ile ilgili verdiği vaaz ile bittiği için başlangıçta da bir giriş diyalogu bulunduğu anlaşılmaktadır. Fakat giriş bölümünün eksik olması, akıllarda hikâyenin DKPAM’de yer aldığı bölümle ilgili soruların doğmasına neden olmaktadır. Konunun merkezinde Bhadrā’nın kıskançlıktan kaynaklanan intikamı yer aldığı için ilk bakışta hikâyenin *küni sakinç öritmek* “Açgözlülük ve kıskançlık yapmak” bölümünde yer alması gerektiği düşünülmektedir. Buna rağmen neden *amranmak nizvani* “Başkasının karısı ile günah işlemek yani zina etmek” günahının anlatıldığı bölümde bulunduğu, *Eski Uygurca Hikâyenin İçeriği* (s. 21-22) alt başlığında açıklanmıştır. Buna göre Ehlers de Wilkens de bu hikâyeye ait belgeleri sayfa numaralandırma sistemini takip ederek bu başlığa dâhil etmişlerdir. Çünkü hi-

kâyenin sayfa numaralarından DKPAM'nin *evîñ yutuzıña yazınmak* veya *amranmak nizvani* (Skr. kāmamithyācāra) “Başkasının karısı ile temas etmek; zina etmek” bölümüne ait olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca hikâyenin son bölümünde *amranmak nizvani* tamamlarının yer almasının da bu tasnifi doğruladığı fakat hikâyenin diğer varyantlarında ise zina günahıyla ilgili bir bilgi bulunmadığı belirtilmiştir. Bu alt başlıkta yazar, hikâyenin hangi günaha dâhil edileceği ile ilgili tartışmalı durumu aktarmış fakat hikâyenin başlangıcına ait belgelerin eksik olması nedeniyle kesin bilgiye ulaşmamızın mümkün olmadığını ifade etmiştir.

Eski Uygurca Hikâyenin Dil ve Yazım Özellikleri (s. 22-23) bölümü, eserin dilinin klasik Uygurca olması nedeniyle yalnızca dil ve yazımda görülen dikkat çekici farklılıkları içermektedir. Bunlar;

1. Belirli kelimelerde ve eklerde “I” ve “A” ünlülerinin nöbetleşmesi,
2. Yönelme hâli ekli *ol* işaret zamirinin arkaik *añar* şeklinin kullanılması,
3. Çokluk iyelik ekinin dönem metinlerinde genellikle $+(I)m(I)z / +(U)m(U)z$ şeklinde dar ünlülerle kullanılmasına rağmen *başımaz*, *saçımaz* kelimelerinde n ağzında olduğu gibi düz-geniş ünlülerle kullanılması,
4. Genellikle klasik öncesi metinlerde veya erken tarihli Manihaist metinlerde görülen *ögrünçü* şekli ile Manihaist metinlerde bulunmayıp Budist metinlerde görülen *ögrünç* şeklinin birlikte bulunması,
5. *birle* kelimesinin henüz *bilen* şekline dönüşmemiş olması,
6. kimi yerlerde fiilimsilerin birbirlerinin yerine kullanılması,
7. bulunma hâl eki $+DA$ 'nın ayrılma hâl eki $+DIn$ yerine, kimi zaman da yönelme hâl eki $+GA$ yerine kullanılması,
8. zarf-fiil eki $-(X)p$ 'in kimi yerlerde sıfat-fiil $+GAN$ anlamında kullanılmasıdır.

Bu bölümde eserin dil özelliklerini ortaya koyarken Elmalı, metinde görülen *añar*, *birle* gibi arkaik şekiller ve *ögir-* fiilinden türemiş olan *ögrünçü* kelimesinden yola çıkarak metnin çok geç bir dönemde yazılmamış olduğunu saptamıştır.

Eski Uygurca Hikâyenin Kelime Hazinesi (s. 24) bölümünde, her bir dile ait kelime sayılarını ve bu sayıların toplam sayıya oranını belirten bir tablo hazırlanarak metnin söz varlığının hangi kaynak dillere dayandığı gösterilmiştir. Tabloya göre hikâye metninin içerdiği sözcük dağarcığının yüzde 90,59'u Türkçe kelimelerden oluşmaktadır. Metinde yer alan diğer kelimelerin ise Sanskritçe, Soğutça, Çince, Toharca A, Pâli dillerine ait oldukları belirlenmiştir.

Eski Uygurca Hikâye Üzerine Yapılmış Çalışmalar'ın (s. 23-26) araştırmacıları ve tarihleri şu şekildedir: Müller 1910, Müller 1920, Ehlers 1987, Elverskog 1997, Shōgaito-Tugusheva-Fujishiro 1998, Ruben 2004, Elmalı 2009, Wilkens 2010, Elmalı-Bölükbaş-Çiçekler 2012, Wilkens 2016. Yazımızın sınırlarını aşacağı için çalışanları ve tarihlerini vermekle yetindiğimiz bu çalışmalarla ilgili daha ayrıntılı bilgi eserin bu alt başlığında mevcuttur. Ayrıca daha kapsamlı araştırma yapmak isteyen okuyucular için eserin *Giriş* bölümünün son alt başlığı olan *Kaynaklar ve Eser Kısaltmaları* bölümündeki kaynakçada, çalışmaların künyeleri istifadeye sunulmuştur.

Elmalı, eserinin *Altı Dişli Fil Hikâyesinin Yayılma Alanı ve Varyantları* (s. 26-28) bölümünde metnin tüm varyantlarını birbirleriyle hikâyeyi oluşturan ana unsurlar çerçevesinde karşılaştırmış ve bu sayede hikâyeyi aydınlatmıştır. Her bir unsur için bir alt başlık açmış, daha sonra her bir varyanttan o unsurla ilgili kısımları art arda alıntılanarak okuyucunun da kendi karşılaştırmasını yapmasını olanaklı kılmıştır. Böylece ana unsurların varyantlardaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konmuştur. Hikâyenin yayılma alanı ile ilgili bilgi verildikten sonra açılan ve varyantların karşılaştırılması yoluyla incelenen hikâyenin ana unsurlarına ait alt başlıklar şunlardır: *Hikâyedeki Şahıslar, Altı Dişli Filin Yaşam Alanı, Altı Diş, Filin Rengi ve Büyüklüğü, Kıskançlık, Yeniden Doğum, Eş Seçme Töreni, Rüya, Avcının Bulunması, Sarı Cübbe, Filin Dişlerinin Sökülmesi ve Avcının Pişmanlığı, Hikâyenin Sonu.*

Çalışmanın Kurgusu (s. 44-46) bölümünde Elmalı, çalışma metodunu ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır. Türkiye Türkçesine çeviri yaparken önce metnin anlaşılabilirliğine sonra da aslına sadık kalınmasına dikkat ettiğini bu nedenle de satır altı tercümeyle değil paragraf odaklı çeviriyi tercih ettiğini belirtmiştir. Eserinin *Giriş* bölümünü eserinde kullandığı *İşaretler, Kısaltmalar, Yazı Çevirimi Sistemi, Kaynaklar ve Eser Kısaltmaları* listelerini vererek (s. 46-52) tamamlamış ve çalışmanın ikinci ana başlığı olan *Metin* bölümüne geçmiştir.

Metin (s. 53-88) bölümünde hikâyenin önce harf çevirimini sonra yazı çevirimini, hemen ardından gelen *Çeviri* (s. 89-93) bölümünde ise metnin Türkiye Türkçesine çevirisini okuyabiliyoruz. Çevirinin ardından gelen *Notlar* (s. 95-122) bölümünde, metnin analizi esnasında tespit edilmiş olan nüsha farklılıkları, Eski Uygurcada seyrek geçen kelimeler, kelimeler hakkında yapılan yeni yorumlar, yeni atasözü, deyim ve ikilemeler açıklanmıştır. Eserin *Notlar* bölümü ayrıca *Altı Dışlı Fil Hikâyesi*'nin Eski Uygurca varyantı ile Toharca A varyantının ayrıntılı bir şekilde karşılaştırmasının yapıldığı bölüm olduğu için önemlidir.

Son olarak yazar, *Cibakaya 2.3* dizin programı ile hazırladığı metindeki tüm kelimelere ait dizini, hikâye fragmanlarının tıpkıbasımlarını ve fragmanların görüntülenebildiği arşivlere ait internet adreslerini de kullanıma sunarak çalışmasını tamamlamıştır.

Eserin bir sonraki baskısına katkıda bulunmak maksadıyla belirteceğimiz gözden kaçmış bazı yazım hataları şu şekildedir:

s. 8/1⁵ citte > ciltte

s. 14/10 Buddhadan > Buddha'dan

s. 14/11 Buddhayı > Buddha'yı

---

⁵ İlgili kelimenin yeri s. sayfa numarası/satır numarası ve varsa birinci sütun için a, ikinci sütun için b yazılarak ifade edilmiştir.

- s. 14/24 önemsindiğini > önemsendiğini
- s. 14/29 Buddhanın > Buddha'nın
- s. 21/19 günha > günah
- s. 22/29 edecektir > edecektir
- s. 26/24 kayıp bir Sanskritçe bir varyant > kayıp bir Sanskritçe varyant
- s. 27/32 hala > hâlâ
- s. 28/31 RICHTER > RICHTER'in
- s. 28/36 Altı Dişli Fil > Altı Dişli Fil
- s. 28/37 – s. 29/1,2 “Bazı çalışmalarda ise kavramlar karşılaştırılarak hikâyeye ait varyantlar karşılaştırılmıştır.” cümlesinde akıcılık açısından karşılaştırıl- kelimelerinden biri eşanlamlısıyla değiştirilebilir.
- s. 31/15 muni'ye > Muni'ye
- s. 31/29 Eski Uygurca Altı Dişli Hikâyesi'ne > Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi'ne
- s. 32/1 bodhisattva > Bodhisattva
- s. 35/25 Pratyekabuddhaya > Pratyekabuddha'ya
- s. 39/23 *kleśa*larla, s. 40/8 *kleśa*'ların, s. 43/7 *kleśa*'ları, s. 43/9 *kleśa*'dan yazımları arasında birlik olmalıdır.
- s. 41/32 ortadır > ortadadır
- s. 42/7 geliştirilmesi > geliştirilmesinin nedeninin/amacının
- s. 44/8 avcılarla ile konuşurken > avcılarla konuşurken
- s. 44/33 bakmaksızın > bakılmaksızın
- s. 49/18 Hendiadyoinlar > Hendiadyoinler

- s. 49/28 *Academi* > *Academy*
- s. 49/36 *Daşakarmapathaavadānamālā* > *Daşakarma-pathāvadānamālā*
- s. 52/3 *VIII/XVI Yüzyıllar* > *VIII./XVI. Yüzyıllar*
- s. 90/36 *hediyelim* > *hediyelerim*
- s. 96/33 *gelmeze* > *gelmezse*
- s. 102/25 *sarayada* > *sarayda*
- s. 107/9 *tehditi* > *tehdidi*
- s. 107/33 *verileilecektir* > *verilebilecektir*
- s. 108/15 *CLASUSON* > *CLAUSON*
- s. 112/1 *Dağ tanrılarının* > *dağ tanrılarının*
- s. 135/8a *örünüşe sahip* > *görünüşe sahip*

Budizm'in yayıldığı sahada hemen hemen her bölgede tespit edilen, Eski Uygurca paralel belgelerde yer almasıyla farklı dönemlerde ve bölgelerde okunduğu anlaşılan bu nedenle de hem farklı dillerde hem de Eski Uygur Türkçesinde önemli bir yere sahip olduğu düşünülen Altı Dişli Fil Hikâyesi'nin tam bir harf ve yazı çeviriminin, günümüz Türkiye Türkçesine çevirisinin yapılmış olması, ayrıca analitik dizini de ihtiva eden sözlüğünün hazırlanmış olması Eski Uygurca sahası bakımından önemli bir kazanımdır. Hikâyenin tüm varyantlarının *Giriş* bölümünde karşılaştırmalı olarak ele alınması, Toharca A ve Eski Uygurca varyantların ise *Notlar* bölümünde ayrıntılı bir şekilde karşılaştırılması ise Uygur Türklerinin Budizm inancının anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Daha önce müstakil bir şekilde Türkiye Türkçesine aktarılmamış olan *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*, Elmalı'nın titiz çalışmasıyla ve açık, akıcı üslubuyla yalnızca Uyguristlerin değil konuya ilgi duyan herkesin zevkle okuyup faydalanacağı

şekilde vücuda getirilmiştir. Doç. Dr. Murat Elmalı'nın bu çalışması, aynı zamanda Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde okutulabilecek bir kaynak kitap niteliğindedir. Eski Uygurca sahasında akademik çalışma yapmak isteyen genç araştırmacılara da başarılı bir örnek teşkil edecektir. Eski Türkçe sahasına kazandırdığı bu kıymetli çalışma için Murat Elmalı'ya teşekkür ediyor, gelecekte daha nice başarılı çalışmalara imza atacağı günleri görmeyi diliyoruz.

Sema Bal*

(Sakarya – Türkiye)

---

* Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı, Araştırma Görevlisi.
semabal@sakarya.edu.tr; ORCID: 0000-0001-7097-3738.